

Hundikivid, nende tähendusväljad ja tähendusnihked

Helen Arusoo

Uurimuse objektiks on Saksamaa traditsioonilised ajaloolised hundikivid ning uued hundikivid, mille olemasolu tekitab vanade kividega omalaadse dialoogilise suhte. Traditsioonilisi hundikive, mis ülistavad sutest lahtisäämist, on paigaldatud maastikule 17.-21. sajandini. Uusi kive, mis tervitavad huntide tagasitulekut vanale asualale, on püstitatud alates 21. sajandist. Tänapäeva bioloogilise mitmekesisuse diskursuse mõjul on vanu kive hakatud kohati tõlgendama uut moodi ehk teisisõnu nende tähendusväljad on avardunud, võimaldades tõlgendustes kõrvuti eksisteerida mitmetel, isegi vastukäivatel diskursustel. Erinevalt tõlgendatavad mälupaigad on analüüsivad Juri Lotmani perifeeria ja keskuse mõistete kaudu, mis omakorda haakuvad kultuurimälu ja semiosfääri ideedega. Mälestuspaikade kategoriseerimisel on abiks monumendiuurijate Quentin Stevensi, Karen A. Francki, ja Ruth Fazakerley uurimus vastumonumentidest ja nende jaotus antimonumentaalsed ja dialoogilisteks vastumonumentideks. Domineeriva diskursuse ja märgikandja vahelist ebakõla aitab analüüsida Eero Tarasti semio-kriisi mõiste. Artiklis käsitletakse ka huntide agentsust – kuidas sute kohalolu ja tagasitulek Saksamaale on mõjutanud vanade kivide tähendusnihkeid.

Märksõnad: hundikivid, kultuurimälu, agentsus, tähendusväljad, semiokriis, dialoogilised ja antimonumentaalsed vastumonumendid

Sissejuhatus

Saksamaa maastikel võib tänase päevani kohata hulka ajaloolisi hundikive (*Wolfssteine*) ehk huntide hävitamise puhul püstitatud mälestusmärke. Säärane hundikivi kui tekst maastikul intrigeerib oma olemasoluga arvatavasti igaüht, kes on kasvanud üles riigis, kus suurkiskjate olemasolu on enesestmõistetav. Kuna tänapäeva looduse mitmekesisust väärtustava diskursuse kõrval torkavad nad silma oma hundi vaenava sõnumiga, tekkis huvi teada saada, miks need kivid endiselt alles on ja mis tähendusi tänapäeval kannavad.

Monumendid keskenduvad tavaliselt inimese-inimese suhtele,

teise loomaliigi ja inimese tasandile vähem. Nagu näeme allpool, kajastavad inimese ja metslooma konflikti tänapäeval leinamonumendid, mis on pühendatud reeglina viimasele liigiesindajale. Antud töös vaatlen aga teistsuguseid ajaloolisi monumente, mis on püstitatud viimase looma hävitamise ülistamisele. Neid võiks nimetada triumfimonumentideks.

Monumentide suhe võimuga on silmatorkav kõigile, kes on 20. või 21. sajandil ise võinud jälgida võimuvahetusprotsesse – tuliste sündmustega kaasneb tavaliselt vanade sümbolite hävitamine või kõrvaldamine. Ka praegu näeme, kuidas seoses 2022. aastal alanud Venemaa sõjakäiguga Ukraina vastu hakkas Eesti Vabariigi valitsus taas rohkem tähelepanu pöörama vanade monumentide-sümbolite kõrvaldamisele, mis on okupatsiooniajast avalikku ruumi jäänud, põhjendades seda vajadusega maandada pingeid: “Nõukogude okupatsioonivõimu monumendid, mis võisid alles hiljuti olla paljudele kauge aja mälestused, on praegu jälle aktiivse terrori sümbolid. [...] Narva tank ja teised Eestit okupeerinud riikide rajatud monumendid ei mälesta rahumeelselt hukkunuid, vaid kannavad endas laiemalt inimvaenulikku ideoloogiat.”¹ Sellega tunnistatakse monumentide jõudu alal hoida tõekspidamisi ja neile tähelepanu pööramine annab märku mälestuspaikadesse kätketud võimust.

Monumentide lammutamine või mujale viimine pole sugugi mugav – tihti on tegu suurte rajatistega, millele kulub aega, raha ja jõudu. Ometi seda tehakse, peetakse oluliseks, sest kui võimuvahetus on toimunud ja senised arusaamad millegi suhtes muutunud, vaadatakse kriitilise pilguga üle ka selle diskursuse kandjad. Monumentide uurija Federico Bellentani seisukoha järgi ei saa monumentide rolli kultuuri taasloomisel (*reinvention*) alahinnata, seda nii monumentide mahavõtmise, mujale viimise kui uute ehitamise mõttes (Bellentani 2021: 33).

Bellentani kirjutab ka, et monumentide kui kultuurimälu kandjate semiootilise analüüsiga on põhjalikult tegelenud paljud autorid ning “enamik neist on lähtunud sarnasest eeldusest, et avatud ruum kui selline on sobiv koht minevikudiskursuste väljendamiseks. [...] poliitilised sõnumid on tahtlikult või tahtmatult liidetud monumentide

¹ <https://riigikantselei.ee/monumendid>

mäletava funktsiooni külge” (Bellentani 2021: 15). On oluline ka esile tuua, et Teun A. van Dijk järgi avaldub diskursus tekstides, mis väljendavad laiemaid võimu vahekordi ja sotsiaalseid seisukohti (van Dijk 2015: 468) – monumente võib pidada ajastu võimudiskursuse kandjateks.

Monumendid on olnud semiootikutele tänuväärseks ja rohkeid vaatepunkte pakkuvaks kultuuriobjektiks. Neid on näiteks käsitletud kui strateegiat tõlkimaks ühe ruumi tähendusi teise kultuurikonteksti (Bellentani 2021). Neid on analüüsitud kollektiivse mäletamise poliitika (Tommaso jt 2023) ja kollektiivse mälu ja vastumälu (*countermemory*) dünaamika kontekstis (Land 2023). Mario Panico ja Federico Bellentani on eraldi analüüsinud monumentide tähendusfunktsioone (Bellentani, Panico 2016). Samuti on hiljuti rohkem tähelepanu pööratud nähtusele nagu vastumonumendid, mis on kaasaegsetele materiaalse mälestamise (Krzyżanowska 2015) ja ajaloo ümbermõtestamise (Stevens jt 2012) vahendid. Selge arusaam, kuidas kategoriseerida tänapäeva vastumonumentide erinevaid ilminguid, on pärit monumendiuurijate Stevens, Franck ja Fazakerley käsitlesest, mis eraldab traditsioonilise monumendi põhimõtetele vastandumise ehk antimonumentaalsuse sellest, mis on dialoogiline konkreetse monumendi suhtes (Stevens, Franck, Fazakerley 2012).

Kuna valdavalt on keskendutud inimühiskonna protsessidele, siis ei ole ka hundi ja teiste metsloomadega seotud mälestuspaiku palju uuritud. Semiootilise mõistepagasi abil saab siiski aimu ka inimese ja muude liikide suhete kujunemisest ja muutusest, mis kajastub monumentides ja nende tõlgendustes. Soovides neile muutustele tähelepanu pöörata, olen käesoleva artikli peamised uurimisküsimused sõnastanud järgmiselt:

- Mis on hundikivide tähendus tänapäeval ja kuidas on bioloogilise mitmekesisuse diskursuse juurdumine seda mõjutanud?
- Kuidas uuema aja kivid, mis tervitavad huntide tulekut, ning ajaloolised kivid, mis tähistavad huntide hävitamist, toimivad dialoogis?

Artikli juhtumianalüüs baseerub kahel Saksamaa ajaloolisel

hundikivil ja ühel uuemal ajal püstitatud mälestusmärgil. Andmete kogumise meetodiks oli kivide külastus 2022. aastal ja märkmete tegemine kohapeal ning 2025. aasta talvel veebi vahendusel kahe poolstruktureeritud intervjuu läbiviimine samade hundikivide hooldajatega, kes on nende ajalooliste kivide tänase väljanägemise ja käekäiguga otseselt seotud. Intervjuud said transkribeeritud täies mahus ja vastused analüüsitud läbi uurimisküsimuste sõela. Kuna uusi hundikive pole ma ise külastanud, lähtusin nende puhul sekundaarkirjanduses olevatest andmetest.

1. Huntidega seotud mälestusmärgid

Uuringuid, mis analüüsiks spetsiifiliselt huntidest või teistest loomadest lahtisaamisele pühendatud kive, on vähe (erand nt Sprenger 2009). Küll aga leidub ülevaateid ja analüüse monumendidest, mis on pühendatud viimastele loomadele ning mis enamasti on rajatud järelehüüde ja leinamise võtmes. Näiteks keskkonnaajaloolane Dolly Jørgensen on uurinud eri maailma paigus liikide väljasuremisele pühendatud monumente avalikus ruumis (Jørgensen 2018: 183–199), samuti on analüüsitud üksikutele väljasurnud liikidele pühendatud mälestusmärke (Mihai, Thaler 2024).

Käesoleva artikli fookuses olevad mälestusmärgid Saksamaal ei leina aga ühe liigi kadumist, vaid väljendavad asjade seisu üle rahuolu, mis on kooskõlas pikaajase huntide hävitamise poliitikaga. Saksamaa hundisõprade ühingu *Freundeskreis Freilebender Wölfe* lehel on hundiga seotud 36 ehitise kirjeldused ja kaardid, lisaks leidub veel üks Wikipedia artiklis "*Wolfsstein*". Mälestusmärkidest suur osa on pühendatud huntidest edukale vabanemisele konkreetses piirkonnas. Nimetatud 36-st mälestuspaigast on 8 ajaloolised hundivarjed või -lõksukohad paikades, kus omal ajal hunte püüti (vt Tabel 1).

Mälestuskohtadest neli on seotud muistendite või muu folklooriga, milles hundid mängivad suurt rolli: näiteks Hesseni liidumaa *Meinhard-Schwebda Wolfsbrunnen* ehk hundiallika legend räägib sutest, kes olla sõlminud talumeestega kokkuleppe üksteist mitte rünnata. Ülejäänud 24-st mälestuskivist on väike osa ehk kolm

kivi 21. sajandil püstitatud huntide tagasitulekut tervitavad, aga suurem osa ehk 21 on triumfikivid (nende hulgas üks puust sammas). Neist 21 hundijahiga seotud ajaloolisest monumendist on 9 pühendatud piirkonna või maakonna viimasele hundile ning 12 kivi ja üks puust sammas huntidele kui kahjutegijatele, kelle “süüd” kariloomade murdmises või lihtsalt ringiluusimises on kivil kas nimetatud või pärimusest teada. Mõnel kivil on ära mainitud nii tiitel “viimane” kui kahjutegija “süüteod”. Mitmed neist kividest on püstitatud tagantjärele, alles 20. sajandil.

Mälestuspaiga tüüp	Ajaloolised varjed või lõksukohad	Folklooriga seotud paigad	Triumfikivid ja 1 puust sammas	Hundi tagasitulekut tervitavad kivid
Arv (kokku 36)	8	4	21 (neist pühendatud viimasele hundile 9 ja hundile kui pahategijale 12)	3
Paiga tähistamine	arvatavalt 19.-20. sajandil	arvatavalt 19.-20. sajandil	17.-21. sajand	21. sajand

Tabel 1. Hundiga seotud Saksamaa mälestuspaikade ülevaade, koostatud Saksamaa hundiõprade ühingu *Freundeskreis Freilebender Wölfe* kodulehe² ning Wikipedia artikli andmetest lähtudes.

Hundikivide uurija Jana Sprenger kirjutab, et huntide surmamise järel kivi püstitamise traditsiooni juured ulatuvad tagasi ajaloolisele Saksamaale, mil teadaolevalt 17. sajandil hakati taolisi mälestusmärke paigaldama üle kogu maa ning mälestusmärk rajati samasse kohta, kus hunt oli oma lõpu leidnud (Sprenger 2009: 183). Autor täpsustab, et need hundid olid tihti üksikult ringi rännanud hallivatimehed, kuivõrd kivide paigaldamise ajaks oli kohalik populatsioon hävitatud (Sprenger 2009: 183). Nimelt 18. ja 19. sajandiks olid sajandeid

² <https://www.freundeskreiswoelfe.de/wolfsstein-bei-brokenlande>

süsteematiselt peetud hundisõjad juba oma eesmärgid saavutanud. Hilisematele rändurhuntidele osutati erilist tähelepanu mälestusmärgi näol, kuna selle abil sai maaomanik end näidata hoolitseva valitsejana. Kivil rõhutab seda reeglina sõna “viimane” (Sprenger 2009: 183). Seega on ajalooliste mälestusmärkide puhul sõna “viimane” mitte leinav, vaid rahulolu väljendav. Siiski peab lisama, et viimasele hundile pühendatud kive on kahesuguseid. On võidutsevad kivid, mis pärinevad enamasti 18. ja 19. sajandist, mil hundi kui kahjuri käsitus oli valdav. Ent teised on ajalooliste sündmuse tähistamiseks püstitatud tagantjärele ehk alles 20. sajandil ja nende puhul ei või kindel olla, kas mõeldud on leina või võidurõõmu. Seda peaks uurima iga kivi puhul eraldi.

Joonis 1. Hundikivi Laußnitzer Heide'l.³ Rudolph Siegemunden von Nostitz küttis hundi 1740. aastal 11. novembril. Foto autor: Jens Hennings.

Kive hundile, kellest jagu saadi, on ajalooliselt paigaldatud ka teistes

³ <https://www.freundeskreiswoelfe.de/wolfsdenkmal-an-der-b-97>

riikides. Analoogne rajatis leidub Soomes metsa sees kõrvalises kohas (vt Joonis 2). Ning sarnane idee kajab vastu ka 'Hiiumaa hirmu' kui kuulsa Hiiumaal elanud üksiku hundi mälestuse jäädvustamises topisena, ent viimane asub loomulikult muuseumis, mitte selles paigas, kus ta kinni püüti.

Joonis 2. Soome hundikivi viimasele võsavillemile aastast 1956.⁴ Foto autor: Jukka Örn.

Leidub ka järelehüüde tähendusega mälestusmärke viimasele hundile. Need on mälestusmärgid, mis kahetsevad hundi kadumist maastikult, näiteks mälestusmärk Jaapani hundile *Canis lupus hodophilax* on 1987. aastal Higashi-Yoshin külas püstitatud pronksskulptuur, mis mälestab 1905. aastal viimasena kütitud Jaapani hunti. See ei võidutse hundi üle nagu ajaloolised Saksamaa ja Soome hundikivid, vaid kahetseb hundi kadumist tagantjärele.

Lisaks võsavillemitele on mälestuskive püstitatud ka teiste liikide esindajatele, näiteks viimasele ilvesele või karule (vt Joonis 3). Viimane näib olevat leinav monument, kuivõrd sündmuse toimumise ja kivi püstitamise ajavahe on väga suur.

⁴ https://www.vargfakta.se/wp-content/uploads/2011/08/susipatsas-skylt_640px.jpg

Joonis 3. Üks karukivi⁵ on püstitatud 17. sajandil Sachsen-Anhalti lähedal 1696. aasta sündmuste mälestuseks aastal 1900. Kivi jääb nüüd Harz/Sachsen-Anhalti looduspargi aladele.

1.1. Kahe Saksamaa ajaloolise hundikivi kirjeldus

Valisin analüüsi objektiks kaks hundikivi, millest üks on tüüpiline – see asub perifeerias ning tekst kivil on ka tüüpiline, andes ülevaate sellest, miks see koht oluline on. Teine kivi on aga ilma tekstita, ainult aastaarvuga, ning kivi kõrval asub suur võllapuu. Kui esimene paistab silma tüüpilise metsadevahelise üksiku hundikivina, siis teine moodustab erilise ansambli puust ja kivist, mis asub tiheasustusalal, keset Schortensi väikelinna Alam-Saksimaal. Mälestupaik jääb silma oma hundivõllaga – kuivanud tammepuuga, mille üks oks asetseb rõhtsalt (vt Joonis 4 ja 7).

⁵ <https://kornisalmke.home.blog/pilgern/baerendenkmal-184/>

Joonis 4. Ajaloolisele sündmusele viitav hundikivi ja hundivõllas Schortensi linnas Alam-Saksimaal.⁶ Foto autor: Jens Hennings.

Monument on pühendatud Oestringeri piirkonna viimasele hundile (*Wolf von Oestringen*) ning koosneb mälestuskivist ja võllapuust, mis tähistavad 1738. aasta jahti. Võllapuu sümboliseerib jahile järgenud tegu – hundilaip tõmmati oksa kõigile vaatamiseks.⁷

Algne tammepuu aastast 1738 on küll ammu hävinud, aga kuni tänaseni uuendatakse võllapuud aeg-ajalt, et paiga ajaloolist ilmet säilitada. Aastal 1931 võttis paiga hoolduse üle kohalik koduloo-uurijate selts, kes tammepuu asendamisega tegeles ja tammepuu alla ka kivi paigaldas. Aastal 1960 ning ka üsna hiljuti, 1998. aastal (s.o vaid kaks aastat enne seda, kui Saksamaale tagasipöördunud hundid esimese pesakonna lõid), uuendati taas originaalset võllapuud.⁸

Teine ajalooline hundikivi, mida analüüsin, asub Brokenlandes kõrvalisel alal metsatee ääres (vt Joonis 5). Keskusest kaugel asumine

⁶ <https://www.freundeskreiswoelfe.de/historische-orte>

⁷ Harms, E., Schwitters, G. (s.a.). Der Wolfsgalgen. <https://hv-schortens.de/der-wolfsgalgen/>

⁸ Harms, E., Schwitters, G. (s.a.). Der Wolfsgalgen. <https://hv-schortens.de/der-wolfsgalgen/>

on tegelikult hundikivide puhul tavaline, kuna nad on püstitatud võimalikult lähedal hundi surmamise kohale.

Joonis 5. Uuendatud ajalooline hundikivi Brokenlandis.⁹ Foto autor: Jens Hennings.

Brokenlande kivi on umbes puusakõrgune maakivi, mille peal on kujutatud stiliseeritud ulguva hundipea kujutis ning graveeritud suurelt üle kivi: “*Im Herbst 1820 wurde hier der letzte Wolf Schleswig-Holsteins erschossen.*” Tähelepanuväärne on asjaolu, et kivi paigaldati hundisõprade kodulehe andmetel hundi arvatavasse surmamise asukohta alles 2009. aastal.¹⁰ Samas väitis informant, kes oli selle ettevõtmise üks algatajaid, et tegu on ajaloolise kiviga, mis oli võssa kasvanud ja mille peal oli halvasti loetav sõnum ja et kivi tuli korda teha. Kivi paigaldas praegusse asukohta kohalik hundisõprade ühing *Freundeskreis Freilebender Wölfe* koostöös firmaga *Wildpark Eekholt*.

1.2. Huntide tagasitulekut tervitavad kivid

Huntide tagasituleku tervituseks on Saksamaa hundisõprade ühingule teadaolevalt püstitatud kaks kivi (aastatel 2005 ja 2008) – ehk nüüd

⁹ <https://www.freundeskreiswoelfe.de/wolfsstein-bei-brokenlande>

¹⁰ <https://www.freundeskreiswoelfe.de/historische-orte> Vaadatud 15.05.2025.

juba teistsuguse sõnumiga hundikivi kui ajaloolised kivid – ning tinglikult ka kolmas, mis haakub kaudselt uute kivide tähendusväljaga (kivi nimega *Wolfspfade*¹¹). Üks selline erandlik hundimonument asub Saksimaal Muskaueri nõmmel, kuhu paigaldati 2005. aastal maikuus kivi huntide tervituseks – selle peal olev kiri tähistab esimest huntide pesakonda aastast 2000: “*Jahr 2000 – Wölfe in Deutschland*” ehk “Aasta 2000 – hundid Saksamaal” (Sprenger 2009: 179, vt Joonis 6). Sprenger ja Masius on rõhutanud selle olulisust, tõdedes: “Kivi püstitamisega pöörati vana jälitamistraditsioon ümber” (Masius, Sprenger 2012: 15).

Joonis 6. Huntide tagasituleku puhul püstitatud mälestusmärk Muskaueri nõmmel.¹²

¹¹ Ehk “Hundirada”, paigaldati maastikule aastal 2000, mil tuvastati ka Saksamaa esimene ametlik kari kutsikatega. See fakt annab kivile omalaadi teatepulga tähenduse, tähistades huntide liikumismarsruudi olemasolu Venemaalt Euroopasse läbi Saksamaa. <https://www.freundeskreiswoelfe.de/wolfspfade>

¹² <https://www.freundeskreiswoelfe.de/wolfsstein-in-der-muskauer-heide>

2. Hundikivide analüüs

Jana Sprenger toob välja, et süstemaatiline huntide hävitamine algas Saksamaal juba Karl Suure ajal, kes seadis 813. aastal ametisse kaks hundikütti (Sprenger 2009: 182). Alates keskajast riiklikult organiseeritud jahid jõudsid kulminatsioonini 16. ja 17. sajanditel (Frech, Georgy, Sprenger 2017: 28). Hunte püüti igal viisil – hundiundade, mürgi, lõksudega, samuti ajujahi meetodil ning ergutuseks oli preemiasüsteem. Huntide põhipopulatsioon oli 17.–18. sajandiks põhiosas tollaegsel Saksamaal hävitatud (samas). Diskursus, mille osaks sai “paha hunt” ning soov temast majanduslikel kaalutlustel lahti saada, kujunes Saksamaal välja sajandeid tagasi.

Sarnaselt Saksamaale kasutati suures osas Mandri-Euroopas jõuliseid võtteid ning õnnestus läbi sajanditepikkuse võitluse “hundinuhtlusest” lahti saada.

Diskursuse muutus ehk ökosüsteemi kui terviku käsitlemine hakkas tasapisi levima 20. sajandil teisel poolel ning kasvas koos looduskaitsealade laienemisega kogu lääne kultuuriruumis ja mujalgi maailmas. Hundi kui liigi väärtust hakati taas mõistma ja tema mainet prooviti rehabiliteerida kogu Lääne kultuuriruumis – tänapäeval valdav bioloogilise mitmekesisuse diskursus väärtustab kogu ökosüsteemi tervikut. Seetõttu on ka huntide naasmine Saksamaale ajendanud mitmete eri valdkondade teadlaste uurimusi, mis pööravad tähelepanu eri aspektidele elanikkonna suhtumises uustulnukatesse. Mitmed neist tõendavad, et suur osa sakslasi pooldab hundi tagasitulekut, nt WWF-i küsitluse kohaselt (WWF 2014) rõõmustas ligi 71 protsenti elanikkonnast selle üle, et hundid on kodumaal tagasi.

Üks huntide tagasitulekut Saksamaale dokumenteeriv ülevaade esitab küsimuse “*Warum jetzt?*” ehk “Miks just nüüd?”. Ja vastab ise:

Kas Saksamaa on metsikumaks muutunud? Kas hunt on oma käitumist muutnud? Ei! [...] Viimastel aastakümnetel on end muutnud hoopis Euroopa ise, kus looduskaitsemeetmete elluviimine on andnud võimaluse huntide samm-sammu järel tagasipöördumisele. (Frech jt 2017: 4)

Kahekümne esimesel sajandil väärtustatakse hunte Saksamaal

elurikkuse osana ning nende asurkondade taastumisele aidatakse kaasa läbi rangete looduskaitsemeetmete. Samas ei saa väita, et hunti vaenlaseks ja kahjuriks pidav diskursus on täiesti kadunud või unustustehõlma vajunud. Alljärgnev hundikivide analüüs võimaldabki avada nende omavahelisi suhteid ja seda, kuidas teatud märgikandjate ja nende tõlgenduste kaudu üht või teist on võimalik esile tõsta või alal hoida.

2.1. Kultuurimälu avaldumine hundikivides ning semiokriisist tulenevad tähendusnihked

Üheks monumentide funktsiooniks on talletada kultuurimälu. Ajaloolisi hundikive kui minevikust pärit tekste maastikul võib vaadelda ideoloogilise sõnumi kandjana, milles avaldub sajanditetagune suhtumine hunti ning arusaamine, kuidas toonaste seisukohtade järgi peaks konfliktlooma kui probleemiga tegelema.

See mõtteviis on tänaseks Euroopa kultuuri keskselt domineerivalt positsioonilt tõrjutud ning asendunud elu mitmekesisusele ja looduskaitsele keskenduva diskursusega. Ent tõrjumine ei tähenda kadumist. Juri Lotman käsitleb tuumstruktuuride liikumist kultuurimälu piirides tuuma–perifeeria teljel kui rännet ning näitab, et päriselt vana ei kao, vaid taandub äärealale; selle mehhanismi abil toimub kultuuris dialoog kahe erineva kommunikatsioonipartneri vahel, millest sünnib uusi tähendusi; ühtlasi võib vana tuumstruktuur taas nihkuda kultuuri domineerivasse keskmesse (Lotman 2022: 160). Siinkohal on oluline esile tuua Lotmani tähelepanek, et kultuuriruumi semiosfääri üks tunnuseid on semiootiline ebaühtlus, mis laseb erinevaid tekste omavahel kokku põrgata:

Ebaühtlusele ühel struktuuritasandil lisandub tasandite segunemine. Semiosfääri reaalsuses on keelte ja tekstide hierarhia harilikult häiritud: nad põrkavad omavahel kokku, nagu asuksid ühel ja samal tasandil. Tekstid osutuvad ümbritsetuks keeltega, mis neile ei sobi, neid endid dešifreerivad koodid aga võivad üldse puududa. (samas, 157)

Seega korraga võivad käibel olla nii uued kui vanad tekstid. Antud juhul näeme, et vanem, ajalooline hundiga seotud diskursus, on

praeguseks tõrjutud kultuurimälu äärealadele, aga on piirkondi, kus vana diskursus on veel aktuaalne ja enesestmõistetav, näiteks eespool nimetatud Schortensi linn, mille koduloolased hooldavad hundivõllast tema algse tähenduse säilitamise vaimus.

Teisalt on uus diskursus nihkunud kultuuri tuumikusse, mille domineeriv jõud on väljakutse vanale. Seda näeme taas Schortensi hundivõlla pikaaegse hooldaja suhtumises, kes leiab, et ajaloolise monumendi sõnum on igati õige ja kooskõlas tegelikkusega (hundid on pahad – murravad lambaid), ent samal ajal on ta teadlik uue diskursuse survest näha asja teisest vaatenurgast. Usutluses esitatud küsimuse peale, kas huntide kohaletulek on muutnud kohalike suhtumist neisse, vastab ta:

Praegu on nagu kaks “parteid” [...] Talumehed soovivad, et hunti siin poleks, looduskaitstjad soovivad, et hunte aina juurde tuleks. Hunte on nüüd väga palju, neid peaks maha laskma, aga looduskaitstjad ei luba. [...] me ei tohi sugugi praegu avalikult uhked olla oma hundivõlla üle. Aga hundid murravad lambaid ja veiseid. Kohalikud soovivad, et hundid siit kaoks või tapetaks ära.

Usutletava hinnangul on hundid ohtlikud eelkõige majandusliku kahju tekitajatena ja ajaloolist tegu – hundi oksatõmbamist – ei tõlgenda ta hundilaiba rüvetamisena, vaid kommenteerib, et oksa tõmmati susi selleks, et näidata ohu möödumist. Vana hundivõlla ja kivi sõnumit tõlgendab Schortensi informant vastavalt ajaloolisele hoiakule – et hundist oli vaja lahti saada. Ajaloolist hoiakut aitab kinnistada võlla keskne asupaik linnakeses ning kultuurilooline väärtustamine – võllas on jõudnud lausa koduloolaste logo peale kui oluline vaatamisväärsus linnas (vt Joonis 7).

Tasub välja tuua ka asjaolu, et tekst mälestuskivil aitab ülal hoida kihte kultuurimälust. Kuigi enamasti edastab tekst vaid fakti, millal hunt surmati ja kelle poolt, osutab see konstateeriv tekst kivil ikkagi teatud sündmuste väärtustamisele mälu osana.

Risti vastupidine suhtumine on aga teise, Brokenlande kivi hooldajal, kes on ise hundisõprade ühingu pikaaegne liige. Ehkki ka tema väärtustab vana ja aitas päästa hävingust ühte ajaloolist kivi metsa sees, tegi ta seda teisel põhjusel. Kivi roll on tema hinnangul olla hoiatuseks tulevastele põlvedele ja tõendiks mineviku taunitavast käitumisest:

[...] see [kivi] oli ju täiesti võssa kasvanud. Midagi polnud peaaegu näha. Siis ühest metsaseltsist keegi küsis minult, kas neid kive peaks alles hoidma? Ja siis ma vastasin neile, et oleks tore, kui neid saaks alles hoida, sest nad meenutavad varaseid aegu ja me peame vanade mälestuste eest hoolt kandma. Kuna näiteks on ju ka sõdurite hauad alles, neid hoitakse ka. Miks ei võiks seda teha hundikividega. Isegi kui need on negatiivsed, kuna nad tapeti, siis ma leian ikkagi, et tegu on vana ajaga ja need peaks alles hoidma. Kakssada aastat tagasi ajasime hundid minema, aga – kas see asi on praegu muutunud?!

Brokenlande informandi tõlgendusest on näha aktiivset monumendi ümbermõtestamist, samas aga ka eeldust, et säärane muutunud tõlgendus on ka ilma monumendi ennast muutmata enesestmõistetav. Selle olukorra selgitamisel võib abi olla ka Eero Tarasti “semiokriisi” käsitlusest (Tarasti 2015: 139). Semiokriis ilmneb aktiivsel tähendusloome perioodil, mille tunnuseks on kultuuri väliste märkide kokkusobimatus kultuuriliste suurte muutustega (samas). Sellisteks välisteks märkideks võivad olla ka monumendid. Semiokriis osutab väliste märkide – antud juhul monumentide – ja domineeriva diskursuse kokkusobimatusele. Semiokriis on nagu segadus, mis ei saa kesta kaua ja olla kultuuri põhiseisund, vaid üleminekuetapp. Lähtudes sellest võib kivide tõlgendusele vihjavate kommenteerivate tahvlite puudumist käsitleda kui ühte semiokriisi ilmingut – kui korraga on ajalooliste kivide tõlgendamisel käibel mitu diskursust, siis pole lihtne aru saada, kes kuidas parasjagu kive tõlgendama hakkab. Kitsamalt vaadates ilmnesid semiokriisi tunnused vestluses Schortensi koduloo uurijast hundikivi hooldajaga, kes tajus vana monumendi sõnumi sobimatust uue diskursusega ja survet väljastpoolt seda muuta. Surve selleks tuli praegu kultuuriruumi keskmes paikneva elurikkuse ja looduskaitse poliitika diskursuse ideoloogia näol. Tarasti sõnul ilmneb probleem ka olukorras, kus soovitakse tagasi pöörduda möödaniku seisundi juurde, mis on aga võimatu, kuna arengut ei saa selles kontekstis tagasi pöörata (samas).

Brokenlande kivi hooldaja, ei ilmutanud isiklikke segadusemärke kivi tõlgendamisel – ta leidis sujuvalt vanadele kividele uue diskursuse raames uue tõlgenduse. Pärimise peale ta aga möönis, et teised ei pruugi seda mõista: “Nad ei võta neid kive veel tõsiselt,” kommenteeris ta. Selle järelduse ütles ta välja aga alles siis, kui sai ta tähelepanu korduvalt juhitud asjaolule, et suvaline inimene, kes pole

teemaga tuttav ja leiab metsas jalutades ajaloolise hundikivi, võib endiselt seda tõlgendada kui hallivatimeeste üle võidutsevat mälestusmärki. Võiks öelda, et informant väldib semiokriisi sellega, et näeb kivi teatavat antimonumenti, samas ei arvesta ta, et kõigile pole kivi antimonumentaalsus mõistetav.

Joonis 7. Moto “Treulich während Väter Erbe”, tõlkes: “Truult hoides esiisade pärandust”. Schortensi kodulooürijate seltsi logol (vasakul)¹³ ja sama moto Schortensi hundikivil asuval tahvlil üleval servas (paremal)¹⁴ Foto autor: Jens Hennings

2.2. Hundikivid kui dialoogilised ja antimonumentaalsed vastumonumendid

Monumendiuurijad Stevens, Franck ja Fazakerley sõnul on traditsioonilised monumendid reeglina mingit nähtust kinnistavad, kas ülistades teatud sündmust või isikut või ideoloogiat (Stevens, Franck, Fazakerley 2012: 722). Antimonumentaalsed rajatised erinevad traditsioonilistest mälestusmärkidest vähemalt ühe tunnuse alusel viiest: teema, vorm, asupaik, külastaja kogemus ja tähendus (Stevens, Franck, Fazakerley 2012: 722). Nad meenutavad ajaloo tumedamat poolt ning on kangelase asemel keskendunud kannatajatele (Stevens,

¹³ <https://hv-schortens.de/der-wolfsгалgen/>

¹⁴ <https://www.freundeskreiswoelfe.de/wolfsгалgen-oestringfelde>

Franck, Fazakerley 2012: 723). Et antimonumentaalseid väljendusviise on juurde tulnud ning vastumonumendi mõiste on alates 1990. aastatest laia kasutuse tõttu muutunud liiga ebatäpseks (Stevens, Franck, Fazakerley 2012: 719), siis lahendusena näevad nad vastumonumentide jagamist kahte suurde kategooriasse: antimonumentaalsed (*anti-monumental*) ning dialoogifookusega vastumonumendid (*dialogic*) (Stevens, Franck, Fazakerley 2012: 719).

Dialoogifookusega vastumonumentide näiteid on ülnimetatud autorid toonud paikadest, kus monument-vastumonument asuvad lähestikku, et viimane nii-öelda kommenteeriks esimest. Hundikivide puhul on teisiti – dialoogifookusega vastumonumendid ei asu lähestikku kividele, mida nad kommenteerivad. Aga vastumonumentideks võiks neid ikkagi pidada, kuna nad siinkohal vanade hundikivide ajaloolist suhtumist korrigeerivad. Ehkki nad asuvad maastikul ajaloolistest kividest kaugel, on sel mõjuv põhjus – hundikivide üheks iseloomulikuks tunnuseks on seotus inimese ja hundi konkreetse kohtumispaigaga, mille tõttu proovitakse kivid paigaldada võimalikult lähedale sündmuse toimumispaigale. Sellele viitavad tihti tekstid kivil, kirjeldades, mis antud kohas kunagi toimus. Uued kivid kasutavad sarnast tähistamisstrateegiat – viitavad täpselt samamoodi sellele kohale maastikul, kus hunti on kohatud. Võimalik, et uute kivide paigaldajad järgisid traditsiooni teadlikult ning seeläbi rajasid dialoogi sooviga vastumonumendid, kommenteerides seeläbi ajaloolisi hundikive.

Ajaloolised hundikivid võivad aga sattuda kahte rolli korraga: olla nii vastumonumendi rollis ehk antud juhul keskenduda hundile kui kannatajale, kui ka traditsioonilise monumendi rollis, mis ülistab ajaloolise hundidiskursuse ideoloogiat, mille kohaselt oli hea neist lahti saada. Kivi staatus oleneb vaatajast – kas ta näeb seda hoiatava vastumonumendina või ajaloolise hundidiskursuse ideoloogiat ülistava kivina ehk traditsioonilise monumendina. Brokenlande kivi üks kordategijatest, üks usutletutest, näeb vanas kivil hoiatust ja asitõendit:

Viimane hunt maha lastud, viimane teder maha lastud, viimane merikotkas mahalastud – kuulda on, et see kõik on inimese põhjustatud. Ja see on koht, kus inimene õelda võib – see on hoiatuseks. Muidu poleks meil üldse mingeid tõendeid selle kohta hilisemate põlvkondade jaoks.

Antud juhul on kannataja rollis hunt, kes surmati. Usutletav väitis ka, et vana kivi on väärtuslik, kuna on kindlaks asitõendiks, et Saksamaal olid kunagi väga hundivaenulikud ajad. See omakorda kinnitab, et usutleja nägi neid kive antimonumentaalsena. Hundisõprade kodulehel on Brokenlande kivi uue tõlgenduse kohta ka kommentaar: “Selles paigas ei mälestata enam ainult viimase vabalt elava hundi mahalaskmist 1820. aastal, vaid see paik olgu ka märgiks uuest algusest.”¹⁵ See on tõestus, et kivi on endiselt ajaloolise diskursuse kandja, aga samas saanud antimonumentaalse vastumonomendi rolli kasutajakogemuse muutuse tõttu.

Kivi enda juures kahjuks aga kommentaari ei ole. Kuna kivi pole hoiatus- või leinamonumendina loodud, vaid omandanud selle rolli ümbertõlgenduse käigus kohalike hundisõprade hulgas, võiks selle tõlgenduse nähtavakstegemiseks olla monumendi juures täiendav selgitus.

2.3. Huntide agentsus hundikivide tähendusväljade mõjutajana

Et esile tõsta teiste liikide ehk mitte-inimeste (*non-human*) toimet keskkonnas, on abiks agentsuse mõiste. Morten Tønnessen tõdeb ülevaateartiklis agentsusest, et kuigi “agendi” ja “agentsuse” mõiste määratlemisel puudub laiapõhjaline konsensus, siis enamik biosemiootikuid nõustub elusorganismi puhul peamiste tunnustega, milleks on: 1) eesmärgipärasus, 2) organismist lähtuv aktiivsus, 3) semioosi olemasolu ning 4) tegutsemisvabadus (Tønnessen 2015: 140). Piiritlen käesolevas töös agentsust kui hundi iseseisvat toimevõimet. Hundi agentsuse tunnistuseks on kõigepealt vanad hundikivid ise – hundi soov ja võime inimesele kuuluvaid koduloomi murda, mis tegi ta kardetavaks majandusliku kahju tekitajaks. Kuna inimene puutus peamiselt kokku hundi häirivate omadustega, jäid võsavillemi teised aspektid varju, nagu näiteks koht ökosüsteemis ja tema roll väljaspool inimesega seotud alasil.

Ajalooliste kivide puhul näeme, et nad esindavad inimese vaadet hundile kui nuhtlusisendile läbi inimese-eluslooduse konfliktiprisma. Hundi teisi tähendusi ökosüsteemis nad ei peegelda, vastupidi, üks

¹⁵ <https://www.freundeskreiswoelfe.de/wolfsstein-bei-brokenlande>

vana hundikivi tekst lausa süüdistab hunti metsloomade murdmise pärast ja mõistab selle hukka, kuigi tegu on hundi loomulike saakloomadega.¹⁶ Seevastu uued, 21. sajandil huntidele pühendatud kivid, näevad hundi omailma laiemalt.

Kui hallivatimehed Saksamaale tagasi tulid, asustasid nad oma vana kodumaa kiiresti. 2000. aasta esimesest pesakonnast alates on tänaseks asurkond kasvanud rohkem kui pooleteist tuhande pealiseks. Mälestused huntidest olid rahval passiivses mälus ning hundi agentsus liigutas semiosfääri piirimaile taandunud vanad kultuurimälu osad taas kultuuri tuuma, aktiivmälu osaks. Siiski, sellega seoses tuleb mainida, et hundi agentsus Saksamaal ei saanud enne avalduda, kui kultuuris toimus diskursuste muutus: hundivaenulik suhtumine tõrjuti kultuuri keskmest mälu äärealadele ja asemele liikus elurikkust jaatav diskursus. Alles seejärel sai hunt Saksamaale elama asuda ja käivitada rida sündmusi, mille üheks tagajärjeks oli ka eespool kirjeldatud semiokriis. Nimelt põhjustas hunt kui agent varjusurma vajunud vana diskursuse ärkamise. Kuna reaalsest hundist oli jäänud vaid mälestus, polnud inimesed aktiivselt saanud ka huntidesse oma suhtumist väljendada. Tema naasmisega elavnes mõnes paigas ka vana hoiak – nagu nägime Schortensi linna hundivõlla hooldajatest koduloohuviliste puhul. Teisal aga käivitas susi vanade lugude ümbermõtestamise protsessi – esiteks paigaldasid inimesed tema auks kaks uut tervitavat kivi ja teiseks tekkisid Saksamaale ka tõelised hundisõbrad ja -uurijad, kes temaga kohtuda soovisid/soovivad.

Hundi agentsuse näitamise kaudu saab ka põhjendada, miks hundikivid on reeglina püsitatud kaugele metsa sisse. Nii ajalooliste kui uute hundikivide puhul on oluline konkreetne paik, kus hunt kohtus inimesega ja sai selle tagajärjel surma. Aga et alati pole asi surmamises, siis toon siinkohal näiteks ka ühe ajaloolise väga huvitava sõnumiga kivi, mis tähistab viimase võsavillemi silmamist teatud paigas – Markkleebergis nägi keegi viimaseid hunte 1720. aastal ja

¹⁶ Brandenburgi liidumaa monumendil *Wolfssäule im Wald bei Doberlug-Kirchhain* aastast 1958 (algne sammas pärines aastast 1846) on muuhulgas kirjas: “[...]Kuna ta talvel metsloomade hulgas suurt kahju põhjustas, tapeti ta 17. märtsil 1846. aastal ajujahi käigus kolme kuuliga.” <https://www.freundeskreiswoelfe.de/wolfssaule-doberlug-kirchhain>

selle mälestuseks paigaldati 20. sajandil postament (Joonis 8).¹⁷

Joonis 8. Leipzigi lähedal Markkleebergis asuv mälestusmärk viimastele huntidele, keda 1720. aastal seal kandis olla nähtud.

Kokkuvõte

Saksamaal on seoses huntide naasmisega käimas aktiivne vana pärandi übermõtestamise aeg ja see kajastub ka huntidega seotud mälestusmärkide tõlgendustes. Kuigi käesoleva artikli analüüs keskendus vaid paarile hundikivile, oli nendegi pinnalt võimalik välja tuua neli ajalooliste kivide tõlgendust, mis eksisteerivad samaaegselt: 1) traditsiooniline triumfeeriv kivi, 2) hoiatuskivi möödaniku poliitika kohta, 3) asitõend loomade kadumise kohta, 4) esiisade mälestus. Usutavasti oleks võimalik leida ka teisi tõlgendusviise, kus domineerib näiteks vaade kivile kui väärtuslikule vanale skulptuurile. Monumendid ise on püstitatud toetamaks ühte kindlat sõnumit ja ühte diskursust, ent segaduste ajal sünnib kultuurimälu kihtide liikumise tulemusena uusi tähendusi. Nii ongi toimunud hundikivide tähendusväljade avardamine ning nad võivad toimida nii hoiatusmärkidena kui ka monumentidena, mis domineeriva bioloogilise mitmekesisuse diskursuse taustal aitavad alal hoida hundi kui vaenlase kuvandit.

¹⁷ <https://www.freundeskreiswoelfe.de/wolfsdenkmal-in-markkleeberg>

Võib-olla on tegu teatud üleminekuperioodiga, mis taandub varsti ajalooliste kivide ühetaolise tõlgenduse poole, olgu siis kas hoiatuskividena või ajalooliste triumfikividena.

Ühtlasi kinnitab hundikivide analüüs, et Saksamaal eksisteerib korraga mitmeid inimese-hundi vaheliste suhete diskursusi. Ajaloolises plaanis on võimalik märgata nende diskursuste nihkeid tuum-perifeeria teljel, kuna kaasajal on esiplaanile tõusnud bioloogilise mitmekesisuse diskursus. Säärane nihe võib samas põhjustada semiokriisi, kui vanad monumendid ei ühildu enam uute väärtuste ja tähendustega.

Siin tulevad mängu ka uued hundikivid, mis tervitavad huntide tagasitulekut Saksamaale ja on omalaadses dialoogis vanade kividega, mõjudes seeläbi dialoogiliste vastumonumentidena, mis kommentaarivad ajalooliste kivide sõnumitega seotud diskursust.

Lisaks on huntide endi agentsus mõjutanud vanu hundikive otseselt – loomade saabumine vanale kodumaale seadis küsimärgi alla vanade monumentide (“viimasele hundile”) tõlgendusviisi. Nii huntide tuleku kui ka uue tõlgenduse taustaks on bioloogilise mitmekesisuse diskursuse levik. Selle raames võivadki kohalikud hundisõbrad kohati üllatuslikult tõlgendada vanu hundikive risti vastupidi ehk mineviku hoiatustena, minnes mööda kivi algsest sõnumist. Seda ei peaks siiski tegema, sest tuleviku uuringute seisukohalt on oluline silmas pidada, et ajalooline asjade käik ja küsimus “miks nii läks?” – pidades silmas loomaliigi hävitamist – jääb sel juhul fookusest välja. Ajaloolised monumendid aitavad sellele küsimusele vastuseid leida ja sunnivad analüüsima hundivaenu tekkimise ja kinnistamise põhjuseid. Kui taolist tagasivaadet möödanikule ei tehta, võibki juhtuda, et “hüpatakse üle”, minnakse otse kivide uustõlgenduse juurde ning endistest triumfikividest tehakse leinamonumendid. See tendents on juba praegu aimatav, kuna tuntuimad viimasele liigiesindajale püsitatud kivid maailmas – nt eespool nimetatud viimasele jaapani hundile – on just nimelt järelehuüdemonumendid, vanu hundikive võib nendega samas võtmes käsitleda ning jätta varju nende algse tähenduse.

Kirjandus

- Bellentani, Federico 2021. *The Meanings of the Built Environment: A Semiotic and Geographical Approach to Monuments in the Post-Soviet Era*. (Semiotics, Communication and Cognition. Volume 24.) Walter de Gruyter GmbH & Co KG.
- Bellentani, Federico; Panico, Mario 2016. The meanings of monuments and memorials: toward a semiotic approach. *Punctum. International journal of semiotics* 2(1): 28–46.
- Frech, Annika; Georgy, Nicola; Sprenger, Jana 2017. Der Wolf – Ein Wildtier kehrt zurück. *Informationsdienst Naturschutz Niedersachsen I*. Niedersächsischer Landesbetrieb für Wasserwirtschaft, Küsten- und Naturschutz. Niedersachsen.
- Jørgensen, Dolly 2018. After None: Memorialising animal species extinction through monuments. – N. Cushing, J. Frawley (eds.). *Animals Count: How Population Size Matters in Animal-Human Relations*. Routledge Environmental Humanities, 183–199.
- Krzyżanowska, Natalia 2015. The discourse of counter-monuments: semiotics of material commemoration in contemporary urban spaces. *Social Semiotics* 26(5): 465–485.
- Land, John 2023. Synthesizing collective memory and counter-memory in urban space. *Urban Geography* 44(5): 1011–1020.
- Lotman, Juri 2022. Semiosfäärist. – Lotman, Juri. *Mida inimesed õpivad*. Tartu: Ilmamaa, 149–171.
- Masius, Patrick.; Sprenger, Jana 2012. Die Geschichte vom bösen Wolf – Verfolgung, Ausrottung und Wiederkehr. *Natur und Landschaft* 87(1): 11–16.
- Mihai, Mihaela; Thaler, Mathias 2024. Environmental commemoration: Guiding principles and real-world cases. *Memory Studies* 17(6): 1378–1395.
- Sprenger, Jana 2009. In der Muskauer Heide: Ein Denkmal für den Wolf. – B. Hermann, U. Stobbe (eds.). *Schauplätze und Themen der Umweltgeschichte*. Göttingen: Universitätsverlag Göttingen, 179–189.
- Stevens, Quentin; Franck, Karen A.; Fazakerley, Ruth 2012. Counter-monuments: the antimonumental and the dialogic. *The Journal of Architecture* 17(6): 951–972.
- Tarasti, Eero 2015. *Sein und Schein. Explorations in Existential Semiotics*. Berlin: De Gruyter Mouton.
- Tommaso, Milani M.; Richardson, John R. 2023. Discourses of collective remembering: contestation, politics, affect. *Critical Discourse Studies* 20(5): 459–476.
- Tønnessen, Morten 2015. The Biosemiotic glossary project: Agent, agency. *Biosemiotics* 8: 125–143.

- van Dijk, Teun A. 2015. Critical discourse analysis. – D. Tannen; H. E. Hamilton; D. Schiffrin (eds.). *The Handbook of Discourse Analysis*. John Wiley & Sons. 466–485.
- WWF 2014. WWF-Umfrage: Mehrheit ist “ProWolf”. <https://www.wwf.de/2014/februar/wwf-umfrage-mehrheit-ist-pro-wolf>